

Výhrada svědomí v kontextu povinného očkování a mimo něj

MILUŠE KINDLOVÁ, ONDŘEJ PREUSS*

Conscientious objection in the context of compulsory vaccination (and beyond)

Summary: *Conscientious objection and civil disobedience are important concepts that raise fundamental questions about the relationship between individuals and political authority. One of them is the problem of the legal status of conscientious objection – in legal theory, international law and in Czech constitutional law. A good opportunity to “demystify” the notion of conscientious objection is to study one possible field of its application, i.e. the legal regulation of compulsory vaccination, which has been subjected to review by top judicial bodies recently. The Czech Constitutional Court has formulated a special test of applicability of conscientious objection. This paper focuses not only on the relevant test but also on the much broader context of conscientious objection, the conditions of its permissibility and applicability. In addition, the paper proposes some more specific conclusions and recommendations with regard to both judicial review of conscientious objection and the approach of the legislator.*

Keywords: *conscientious objection, civil disobedience, Constitutional Court, compulsory vaccination, test of applicability*

“If judgment remains, where reason is forgotten, it is conscience.” *Charles Darwin*

Alberto Giubilini píše, že je potřeba svědomí „demystifikovat, protože se jedná o jeden z těch pojmů, které mají tendenci vyvolávat spíše úctu než otázky či zájem o další zkoumání“, a dodává, že se často stává, že se člověk odvolává na své svědomí s očekáváním, že už není nutné uvádět žádný jiný důvod pro své rozhodnutí či názory.¹

Považujeme i v českém kontextu za prospěšné svědomí takto „demystifikovat“. Dá se totiž očekávat, že s narůstající pluralitou názorů, hodnotových zaměření či náboženství ve společnosti (a s narůstající připraveností příslušných subjektů se jich soudně domáhat) bude argumentace svobodou svědomí a tzv. výhradou svědomí spíše posilovat, než že by byla na ústupu. Jelikož se u výhrady svědomí jedná o problém výjimky z právní povinnosti, tedy něčeho, co má potenciál narušit stabilitu právního prostředí, je v zájmu každého ústavního systému mu co nejlépe porozumět.

Dobrou příležitostí k „demystifikaci“ a hledání pravidel uplatnění výhrady svědomí nám dává institut povinného očkování. Podrobit se očkování proti vybraným infekcím je totiž právní povinností v řadě států světa, včetně České republiky. Podmínkou efektivitu očkování je přitom jeho masovost a plošnost. Ukázkou důsledků situace, kdy pro očkovanost obyvatelstva klesá, je současná

spalničková epidemie v některých evropských státech, např. v Itálii.²

Jakkoli je očkování podle převládajícího vědeckého výzkumu prokazatelně účinným medicínským nástrojem, není takto přijímáno všemi a bez výhrad. Existuje řada odpůrců očkování obecně nebo jen jeho povinného uplatnění a historie ukazuje, že hnutí proti očkování je stejně tak staré jako očkování samo a může být motivováno důvody náboženskými, etickými, medicínskými i jinými.³

Jednou z forem odmítnutí podrobit sebe (své dítě či jinou osobu) povinnému očkování je odmítnutí právě na základě tzv. výhrady svědomí (*conscientious objection, objection de conscience, Ablehnung aus Gewissensgründen*). Tou se může rozumět žádost o výjimku z platné právní povinnosti či přímo

* Miluše Kindlová – Právnická fakulta UK, Ústavní soud (kindlova@prf.cuni.cz) a Ondřej Preuss – Právnická fakulta UK, advokát (preuss@prf.cuni.cz). Tento článek byl zpracován v rámci programu Progres 04 Právo v měnícím se světě. Autoři děkují za velmi přínosné připomínky Kateřině Šimáčkové, Marku Antošovi a také oběma anonymním recenzentům. Myšlenky vyjádřené v článku nepředstavují stanoviska institucí, v nichž působí.

1 GIUBILINI, A. Conscience. In: *Stanford Encyclopaedia of Philosophy*. [online]. 29. 1. 2017. Dostupné na <<https://plato.stanford.edu/entries/conscience/>>.

2 Viz CNN: Measles outbreak surging in Italy as officials urge confidence in vaccines. [online]. 21. 5. 2017. Dostupné na <<http://edition.cnn.com/2017/04/20/health/measles-outbreak-epidemic-italy-romania-us-travel-warning/>>.

3 WOLFE, R. M. – SHARPE, L. K. Anti-vaccinationists past and present. *BMJ*, 2002, č. 24, s. 430–432.

pozitivním právem uznané právo na takovou výjimku.⁴

Svědění člověka je samo o sobě filozoficky i právně obtížně uchopitelnou kategorií – v rovině definiční i v rovině posouzení konkrétního člověka a konkrétní situace.⁵ V České republice je svoboda svědomí společně se svobodou myšlení a náboženského vyznání chráněna na ústavní úrovni zejména čl. 15 Listiny základních práv a svobod (dále jen „Listina“), a to s úzkou provázaností s některými dalšími ústavními právy.

Vnitřní složka svobody svědomí, tedy vlastní duševní pochody a intenzivní přesvědčení o nutnosti stát na určitém stanovisku a v souladu s ním se chovat určitým způsobem (*forum internum*), je považována za právně (byť ne fakticky)⁶ neomezenou a v tomto smyslu je svoboda svědomí tzv. absolutním právem. Vnější složka svobody svědomí, tedy samotná manifestace svědomí navenek (*forum externum*), již právně omezená je.⁷

Výhrada svědomí je většinou spojována právě až s vnějším projevem svobody svědomí, i když existují i názory, které ji zahrnují do prostoru vnitřního.⁸ Český právní řád upravuje výhradu svědomí explicitně v několika případech, ale její uplatnění je potenciálně mnohem širší s ohledem na obecné ustanovení čl. 15 odst. 1 Listiny. Mezi explicitně uznané případy uplatnitelnosti výhrady svědomí patří následující. Listina především sama v čl. 15 odst. 3 zakotvuje, že „nikdo nemůže být nucen vykonávat vojenskou službu, pokud je to v rozporu s jeho svědomím nebo s jeho náboženským vyznáním,“ s tím, že zákon má upravit podrobnosti.⁹ Dalším případem je speciální úprava v zákoně o zdravotních službách, která umožňuje zdravotnickému pracovníkovi a také poskytovateli zdravotních služeb odmítnout ze stejných důvodů poskytnutí zdravotních služeb. Daná úprava obsahuje i limity tohoto práva a navazující povinnosti takového pracovníka, resp. příslušného poskytovatele zdravotních služeb.¹⁰ Konečně třetím charakteristickým případem, kdy český právní řád výslovně uznává výjimku z právní povinnosti kvůli výhradě svědomí nebo náboženského vyznání, jsou případy *judiciálně* uznané výjimky z povinnosti podrobit se povinnému očkování.

Účelem tohoto článku je blíže prozkoumat samotný problém výhrady svědomí, protože navzdory výše uvedeným důvodům, proč je důležité výhradu svědomí studovat, se v naší právní literatuře zatím jedná o oblast poměrně opomíjenou.¹¹ Zaměříme se především na problém odlišení výhrady svědomí od

občanské neposlušnosti, na různé druhy výhrady svědomí a konečně na velmi komplexní otázku právního statusu výhrady svědomí a testu pro její uplatnění. K našemu záměru přistoupíme přednostně právě v souvislostech povinného očkování, jelikož je to téma, které si toto číslo *Jurisprudence* vzalo jako centrální a jehož jiné aspekty studuje příspěvek Petra Šustka. Pro naši analýzu má výběr povinného očkování tu logiku, že to byla právě tato oblast, v níž Ústavní soud nastavil test uplatnění výhrady svědomí v situaci, která nebyla předjímana zákonnou (resp. ústavní) úpravou, jako je tomu v případě odpíračů vojenské služby nebo zdravotnického pracovníka či poskytovatele zdravotních služeb. Zároveň jde o kontext dobře známý, na kterém lze ilustrovat některé problémy spojené s výhradou svědomí.

⁴ SAPORITI, M. For a General Theory of Conscientious Objection. *Ratio Juris*, 2015, č. 3, s. 416.

⁵ GIUBILINI *op. cit.* Viz k tomu také VOLAND, E. The biological evolution of conscience—from parent-offspring conflict to morality. *Anthropological review*, 2014, č. 3, s. 251–271.

V české odborné právní literatuře je svědomí definováno např. takto: „svědomí je složka lidského nitra posuzující nebo určující jednání člověka z hlediska jeho mravních nebo jinak určených zásad. Svědomí je u každého člověka zcela individuální, bytí je spoluvytvářeno kulturními, náboženskými, etickými nebo jinými vlivy. Povahou svědomí je určováno chování člověka, takže z jeho chování lze činit úsudky i o jeho svědomí. Přislušnost k určité církvi či náboženské společnosti a jejich představy o svědomí a mravních hodnotách se nemusí nutně shodovat se svědomím jednotlivců k těmto náboženským společnostem patřícím.“ PAVLÍČEK, V. a kol. Ústava a ústavní řád České republiky, Komentář, 2. díl, Práva a svobody. Praha, 1999, s. 166.

⁶ Faktickým omezením může být zejména podání omamných látek či užití hypnózy.

⁷ K odlišení vnitřní a vnější složky svobody svědomí srovnej v české literatuře např. komentář k čl. 15 Listiny od P. Jágera In: WAGNEROVÁ, E. – ŠIMÍČEK, V. – LANGÁŠEK, T. – POSPÍŠIL, I. a kol. *Listina základních práv a svobod, Komentář*. Praha, 2012, s. 370 a násl. nebo BARTOŇ, M. – KRATOCHVÍL, J. – KOPA, M. – TOMOSZEK, M. – JIRÁSEK, J. – SVAČEK, O. *Základní práva*. Praha, 2016, s. 330 a násl.

⁸ BARTOŇ – KRATOCHVÍL – KOPA – TOMOSZEK – JIRÁSEK – SVAČEK *op. cit.*, s. 332. Uvádíme většinou, protože existuje i jiný pohled (viz dále rozebíraný aktuální většinový přístup členů Výboru OSN pro lidská práva k výhradě svědomí ve vztahu k vojenské službě).

⁹ Tímto zákonem je branný zákon a dále zákon o zajišťování obrany České republiky, který reguluje pracovní povinnost v případě stavu ohrožení státu nebo válečného stavu, již je dotyčná osoba vázána (§ 6 zákona č. 585/2004 Sb., branný zákon, v pl. znění a zákon č. 222/1999 Sb., o zajišťování obrany ČR, v pl. znění). Branný zákon upravuje výhradu svědomí a náboženského vyznání jen ve vztahu k vojákům v záloze, tedy nikoliv ve vztahu k vojákům z povolání. Otevřenou otázkou je tedy situace vojáka z povolání ve vojenské akci, kdy z důvodu svědomí odmítne uposlechnout rozkaz – zde není „nucení“ k výkonu vojenské služby in abstracto, ale in concreto.

¹⁰ Ustanovení § 50 odst. 2 zákona č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, v pl. znění. Podle odst. 3 téhož ustanovení se obdobně postupuje v případě jiného odborného pracovníka vykonávajícího činnost v přímé souvislosti s poskytováním zdravotních služeb. Blíže viz LOJKOVÁ, J. Výhrada svědomí zdravotnických pracovníků v případě provádění interrupcí. *Aktuální gynekologie a porodnictví*, 2011, č. 3, s. 12–16. Srovnej též nálezy ÚS sp. zn. Pl. ÚS 1/12, odst. 372 a násl., kde se řešilo odmítnutí poskytnutí zdravotní služby z důvodu výhrady svědomí z pohledu zásahu do práva na ochranu zdraví a na zdravotní péči dle čl. 31 Listiny.

¹¹ Komplexněji se tématu věnuje zejména MADLEŇÁKOVÁ, L. *Výhrada svědomí jako součást svobody myšlení, svědomí a náboženského vyznání*. Praha, 2010. Dále je tématu výhrady svědomí věnováno vždy několik odstavců či stran ve výše citovaných komentářích k čl. 15 Listiny, resp. v dalších českých odborných textech, na které odkazuje tento článek.

Naším cílem je tak zasadit nález Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 1253/14, který v návaznosti na starší judikaturu vymezuje test uplatnění výhrady svědomí ve vztahu k povinnému očkování, do širšího rámce problematiky výhrady svědomí.

Domníváme se, že z možných přístupů k uchopení právního statusu výhrady svědomí, které představíme, chápe Ústavní soud výhradu svědomí jako základní právo potenciálně uplatnitelné napříč právním řádem, tedy i tam, kde ji zákonodárce (ústavozákonodárce) výslovně nepředpokládá. Tento přístup má své výhody (více chrání svobodu svědomí), ale také představuje určité riziko v tom smyslu, že není zcela v rukou parlamentu, kdy hodlá výhradu svědomí ve vztahu k určité právní povinnosti připustit.

V demokratickém právním státě je nutné vycházet z rovnosti před zákonem, kdy pravidla platí principiálně pro každého stejně a výjimky je nutné náležitě odůvodnit. Pokud tedy připustíme nějakou možnost výhrady svědomí, tak musí být velmi dobře promyšlena a odůvodněna, a to jak v obecné rovině jejího připuštění ve vztahu k určité povinnosti, tak v rovině zcela konkrétní situace a konkrétního člověka. Ústavní soud zdůrazňuje výjimečnost uplatnitelnosti výhrady svědomí. V našem textu doplňujeme jeho test uplatnění výhrady svědomí o další úvahy, které jsou podle našeho názoru pro takové odůvodnění podstatné. Na některé otázky, které s testem souvisí, naši odpověď nabízíme. Jiné problémy se snažíme alespoň nastínit a otevřít k širší diskusi.

Zároveň dospíváme i ke konkrétnějšímu doporučení ohledně samotné otázky zakotvení právní úpravy povinného očkování. Domníváme se, že pokud připustíme výhradu svědomí ve vztahu k této povinnosti a nechceme-li, aby bylo její uplatnění nadužíváno, či dokonce zneužíváno, je totiž relevantní i to, jak je daná právní povinnost založena.

Právní úprava povinného očkování v České republice

Zákonným základem povinného očkování v České republice je § 46 zákona o ochraně veřejného zdraví, který fyzickým osobám, jež mají na území České republiky trvalý pobyt, a některým dalším kategoriím osob zakotvuje povinnost podrobit se stanovenému druhu tzv. pravidelného očkování, a to v případech a termínech určených provádě-

cím právním předpisem.¹² Jestliže se jedná o osobu mladší 15 let, pak za splnění očkovací povinnosti odpovídá zpravidla její zákonný zástupce, popřípadě jiné subjekty v zákoně uvedené.¹³ Nesplnění této povinnosti představovalo původně přestupky podle § 29 odst. 1 písm. s) a f) dřívějšího zákona o přestupcích, resp. správní delikt podle § 92k odst. 5 zákona o ochraně veřejného zdraví.¹⁴ V souvislosti se změnou přestupkového práva by se nově mělo jednat o přestupky podle § 92k odst. 6 písm. a) a b), resp. odst. 5 daného zákona.¹⁵

Příslušným prováděcím předpisem, na který zákon o ochraně veřejného zdraví odkazuje, je vyhláška Ministerstva zdravotnictví č. 537/2006 Sb., o očkování proti infekčním nemocem, v platném znění. Tzv. pravidelné očkování se podle vyhlášky v současnosti provádí proti tuberkulóze, záškrtu, tetanu, dávivému kašli, invazivnímu onemocnění vyvolanému původcem *Haemophilus influenzae b*, přenosné dětské obrně a virové hepatitidě B, proti spalničkám, zarděnkám a příušnicím, proti pneumokokovým nákazám a proti virové hepatitidě B.¹⁶

Splnění či nesplnění povinnosti podrobit se pravidelnému očkování má u malých dětí důsledek z hlediska možnosti přijetí do dětských skupin, jeslí a předškolních zařízení (dále souhrnně jen „předškolní zařízení“), protože poskytovatelé těchto služeb mohou přijmout pouze dítě, které se pravidelnému očkování podrobilo, popř. má doklad, že má vůči nákaze imunitu nebo se u něho vyskytuje trvalá kontraindikace a z tohoto důvodu se nemůže očkování podrobit. Nesplnění tohoto požadavku zakládá správní delikt (nově přestupek) příslušného poskytovatele služby.¹⁷

¹² Zákon č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví, v pl. znění. Vedle tzv. pravidelného očkování je dále zakotvena povinnost tzv. zvláštního očkování ve vztahu k fyzickým osobám stanoveným prováděcím právním předpisem a dále fyzickým osobám, které mají být zařazeny na pracoviště s vyšším rizikem vzniku infekčních onemocnění (též § 46 odst. 1 zákona o ochraně veřejného zdraví).

¹³ § 46 odst. 4 zákona č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví, v platném znění.

¹⁴ Zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích.

¹⁵ Viz vládní návrh zákona, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o odpovědnosti za přestupky a řízení o nich a zákona o některých přestupcích (Poslanecká sněmovna, 7. volební období, sněmovní tisk 929, dostupné na www.psp.cz).

¹⁶ V souladu s § 3, 6 a 7 vyhlášky č. 537/2006 Sb., o očkování proti infekčním nemocem, se pravidelné očkování proti tuberkulóze, pneumokokovým nákazám a virové hepatitidě B provádí jen u některých kategorií osob (např. pravidelné očkování proti pneumokokovým nákazám se provede mimo jiné u osob umístěných v léčebnách pro dlouhodobě nemocné nebo v domovech pro seniory). Vyhláška upravuje i další kategorie očkování.

¹⁷ Blíže § 50 ve spojení s § 92k odst. 4 zákona č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví, v pl. znění zákona.

Zakotvení povinnosti podrobit se pravidelnému očkování i otázka omezení přístupu do předškolních zařízení pro neočkované děti byla předmětem rozhodování soudů, včetně Nejvyššího správního soudu a Ústavního soudu. Problematika ústavnosti povinného očkování je komplikovaná už samotnou škálou dotčených relevantních ústavních práv, mimo jiné práva na tělesnou integritu (nedotknutelnost osoby), práva na ochranu soukromého a rodinného života, svobody myšlení, svobody svědomí, svobody projevu náboženství nebo víry, práva na vzdělání i práva na ochranu zdraví jednotlivce. Situace je o to složitější, že se často jedná o zájmy dítěte i rodičů, které nemusí být nahlíženy jako stejnoměrné. Dominantními veřejnými zájmy, které povinnost podrobit se pravidelnému očkování i omezení přístupu do předškolních zařízení sleduje, je pak ochrana veřejného zdraví, resp. bezpečnosti, a dále práv a svobod druhých.

Návrhy na zrušení příslušných ustanovení zákona o ochraně veřejného zdraví v případě očkovací povinnosti i omezení přístupu do předškolních zařízení u Ústavního soudu neuspěly. Ústavní soud zaujal s ohledem na politický a expertní charakter řešené otázky a respekt vůči zákonodárci rezervovaný přístup a obě úpravy shledal jako ústavně konformní.

Umožnil mu to mimo jiné i stav našich aktuálních závazků z mezinárodního a unijního práva ve vztahu k přípustnosti povinného očkování. Jako relevantní se ukázala zejména judikatura Evropského soudu pro lidská práva (dále jen „ESLP“), a to především jeho rozsudek ve věci *Solomachin proti Ukrajině*, v němž bylo posuzováno povinné očkování jako zásah do soukromého života jednotlivce chráněného čl. 8 Evropské úmluvy o lidských právech (dále jen „Úmluva“). ESLP zde uznal, že ukrajinská právní úprava sledovala legitimní cíl v podobě ochrany veřejného zdraví a že v daném případě bylo i nezbytné v demokratické společnosti.¹⁸ Povinné očkování lze vyložit jako přípustný zásah i podle čl. 26 odst. 2 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně, jehož mezinárodním autoritativním výkladovým orgánem je rovněž ESLP.¹⁹ Konečně podle současného pohledu unijního práva (usnesení Soudního dvoru EU ve věci *Široká*)²⁰ spadá oblast povinného očkování do působnosti členských států, nikoliv do působnosti EU, ačkoliv některé související záležitosti mohou spadat pod pravidla vnitřního trhu, resp. mohou být upravena unijním *soft law* ve formě doporučení na základě čl. 168 SFEU.²¹

Přejdeme-li k relevantním rozhodnutím Ústavního soudu, pak v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 19/14 odmítl Ústavní soud argument navrhovatele, že právní úprava povinnosti podrobit se povinnému očkování nespĺňuje parametry výhrady zákona, protože zákonný základ povinnosti je jen velmi rámcově určen a teprve vyhláška zakotvuje samotný rozsah očkovací povinnosti.²² Podle Ústavního soudu „nelze... při nezbytném akcentu na obecnost právní úpravy uzavřít, že by rozsah očkování nebyl zákonem upraven s potřebnou mírou podrobnosti. Každý z jednotlivých druhů očkování vypočtený „až“ v ustanovení... vyhlášky... je totiž nevyhnutelně spojen se zcela konkrétními nemocemi, se skutečností určitý druh očkování podmiňujícími, s následnými časovými požadavky na očkování a také s vymezením specifických důvodů pro očkování... Systematika právní úpravy zde velí neoddělovat úpravu jednotlivých druhů očkování a těch velmi určitých a nezřídka dobově (včetně stavu vědeckého poznání) podmíněných skutečností, jež se k nim váží.“²³

Povinné očkování jako podmínka přijetí do předškolních zařízení bylo předmětem rozhodování pléna Ústavního soudu v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 16/14, vyhlášeném téhož dne jako předchozí náleze.²⁴ Zde navrhovatel argumentoval, že ve vztahu ke zdravým, ale částečně neočkovaným dětem, které do předškolního zařízení nemohou být přijaty, dochází k porušení práva na předškolní vzdělání coby součásti práva na vzdělání ve smyslu

¹⁸ Rozsudek ESLP ze dne 15. března 2012 ve věci *Solomachin (Solomachin) proti Ukrajině*, stížnost č. 24429/03.

¹⁹ Čl. 29 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně.

²⁰ Usnesení SDEU ze dne 17. července 2014, C-459/13, *Široká*. SDEU zde odmítl pro nepřislušnost předběžné otázky, které mu položil Nejvyšší soud SR ohledně možných dopadů unijního práva na slovenskou úpravu povinného očkování.

²¹ Viz podrobněji a přehledně MALÍŘ, J. Evropské soudy a povinné očkování: na okraj judicializace jednoho společenského problému. *Právní rozhledy*, 2015, č. 19.

²² Bližší rozbor a kritiku obsahuje např. DOUBEK, P. Soulad povinného očkování hexavakcínou s ústavním pořádkem ČR. *Právní rozhledy*, 2015, č. 15–16 a SVOBODA, T. – NOVOSADOVÁ, K. Povinné očkování ve světle nálezu Ústavního soudu. *Universitas*, 2015, č. 2–3, s. 18–28.

²³ Nález ÚS ze dne 27. ledna 2015, sp. zn. Pl. ÚS 19/14, odst. 68. Ústavní soud se zde výrazně opřel o judikaturu ESLP k požadavku, aby omezení základních práv chráněných Úmluvou bylo, anglickou terminologií, „prescribed by law“, kde „law“ zahrnuje nejen zákon a ostatní psané právní normy, ale i právo nepsané. Tento, slovy Ústavního soudu, „judikatorní postulat“ možná poněkud zmírnil požadavky Ústavního soudu ohledně náležité míry konkretizace příslušné povinnosti v samotném zákonu (odst. 60 a 76). K přezkumu ústavnosti omezení základních práv dle čl. 7 odst. 1 a čl. 10 odst. 2 Listiny (právo na nedotknutelnost osoby a jejího soukromí a právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do soukromého a rodinného života) použil Ústavní soud pětistupňový test standardní pro ESLP. Při posuzování nezbytnosti omezení v demokratické společnosti zdůraznil Ústavní soud svou zdrženlivost k posuzování expertních záležitostí a usoudil, že vnitrostátní i mezinárodní odborné prameny podporují zavedení plošné vakcinace, a je na zákonodárci, aby rozhodl, jakou formou to zajistí.

²⁴ Nález ÚS ze dne 27. ledna 2015, sp. zn. Pl. ÚS 16/14.

čl. 33 odst. 1 Listiny. Ústavní soud však neshledal takové omezení přístupu za zásah do jádra práva na vzdělání a usoudil, že sledovalo legitimní cíl v podobě ochrany veřejného zdraví a že splnilo požadavek racionality.²⁵

Pro naši další analýzu je však zásadní zejména nález Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 1253/14 (soudce zpravodaj Ludvík David) (dále též jen „výhradový nález“), tedy nález k ústavní stížnosti, z níž vzešel výše uvedený návrh na zrušení ustanovení zákona o ochraně veřejného zdraví stanovícího povinnost očkování (sp. zn. Pl. ÚS 19/14). Zde Ústavní soud navázal na svou předchozí judikaturu týkající se výjimky ze sankcionovatelnosti nesplnění povinného očkování z náboženských důvodů – nález sp. zn. III. ÚS 449/06, jakož i na judikaturu ESLP k ochraně svobody svědomí, resp. k ochraně přesvědčení. Ústavní soud zde použil test čtyř kumulativních podmínek pro možné uznání světské výhrady svědomí (o níž v daném případě šlo), ačkoliv jeho použitelnost se vztahuje i na výhradu náboženskou, protože „v podmínkách sekulárního státu (čl. 2 odst. 1 Listiny) není důvodu mezi nimi činit zásadní rozdíl“.²⁶

Tento test je vymezen následovně: „(1) ústavní relevance tvrzení obsažených ve výhradě svědomí, (2) naléhavost důvodů, jež k podpoře své výhrady nositel základní svobody uvádí, (3) konzistentnost a přesvědčivost tvrzení dané osoby a (4) společenské dopady, jež může v konkrétním případě akceptovaná sekulární výhrada svědomí mít“.²⁷ Při splnění podmínek nelze podle Ústavního soudu povinné očkování v individuálním případě vynucovat, resp. sankcionovat.

Shrneme-li tedy současný stav, povinné očkování proti vybraným nemocem i omezení přístupu do předškolních zařízení pro neočkované děti jsou Ústavním soudem považovány za ústavně konformní. Vedle zákonem stanovených medicínských výjimek existuje i judiciálně připuštěná výjimka v podobě uplatnění náboženské i světské výhrady svědomí ve vztahu k povinnosti nechat se očkovat. Uplatnění výhrady svědomí jako důvodu pro výjimku z omezení přístupu k předškolnímu vzdělávání nebylo dosud Ústavním soudem projednáváno a judikatura obecných soudů vychází z toho, že se jedná o otázku odlišnou, na kterou se závěry Ústavního soudu k výhradě svědomí nevztahují.²⁸ I zde lze tedy očekávat další rozhodování Ústavního soudu.

Výhrada svědomí a občanská neposlušnost, druhy výhrady svědomí

Právním středobodem nálezu Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 1253/14 je tedy institut výhrady svědomí. Zkoumání jeho podstaty a podmínek uplatnění vyvolává řadu otázek, až se zdá překvapivé, že ačkoliv je svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání považována za jeden ze zásadních komponentů svobody jednotlivce, je téma „projevu“ svědomí v podobě výhrady svědomí tak obtížně uchopitelné a různé ústavní systémy k němu přistupují různě. A to navzdory tomu, že svoboda svědomí má uctívou historickou tradici a byla patrně u počátku uznávání svobody náboženského vyznání, resp. byla navázána (pouze) na ně.²⁹

Než přejdeme k samotné otázce právního statusu výhrady svědomí a podmínkám jejího uplatnění, je užitečné nejprve osvětlit dvě obecnější otázky. Jedná se o a) odlišení výhrady svědomí od tzv. občanské neposlušnosti z pohledu politické filozofie a b) odlišné možnosti druhů výhrady svědomí.

²⁵ K oběma souvisejícím nálezům bylo uplatněno jen jedno odlišné stanovisko, v obou případech z pera Kateřiny Šimáčkové. Ve vztahu k nálezu sp. zn. Pl. ÚS 19/14 ústavní soudkyně předně nesouhlasila s většinou v otázce splnění výhrady zákona, když se podle jejího názoru Ústavní soud bez náležitého odůvodnění odchýlil od své předchozí judikatury, která podle ní svědčila o přísnějším standardu posuzování. Dále argumentovala, že měl Ústavní soud použít k přezkumu zásahu do ústavních práv propracovanější test proporcionality, čímž by dospěl k závěru, že daná úprava sice sleduje legitimní cíl, ale není ani nezbytná ani proporcionalní v užším slova smyslu. K tomu zdůraznila, že by se test proporcionality měl uplatnit ve vztahu ke každé jednotlivé infekci, proti níž je povinné očkování stanoveno. V odlišném stanovisku k nálezu o přístupu do předškolních zařízení principiálně upozorňovala na to, že uplatnění testu racionality je v daném případě diskutabilní, protože právo na vzdělání není chráněno jen čl. 33 Listiny (v režimu omezené vymahatelnosti ve smyslu čl. 41 odst. 1), ale zároveň také čl. 2 Dodatkového protokolu k Úmluvě a že judikatura ESLP používá klasický test poměřování protichůdných zájmů, byť snížený ve své intenzitě přísnošti. Nicméně i při použití testu racionality, jak to činí většinové stanovisko, by omezení práva na vzdělání posoudila jako neracionální. Uznává sice obecně legitimitu sledovaného cíle (ochrana veřejného zdraví a práv ostatních dětí), ale důvod nesplnění testu racionality spatřuje v tom, že je opět posuzován ve vztahu ke všem povinným očkováním dohromady a nikoliv separátně podle jednotlivých nemocí, protože u některých infekcí (tetanus, hepatitida typu B) omezení přístupu do předškolních zařízení k dosažení daného cíle rozumně nevede (z důvodu nenakažlivosti, resp. přenositelnosti specifickým, v předškolních zařízeních téměř vyloučeným, způsobem).

²⁶ Nález ÚS ze dne 22. prosince 2015, sp. zn. I. ÚS 1253/14, odst. 49.

²⁷ Nález ÚS ze dne 22. prosince 2015, sp. zn. I. ÚS 1253/14, odst. 42.

²⁸ Krajský soud v Hradci Králové, 30 A 61/2014 – 288 (Výběr NSS 3282/2016), odst. 40 a násl. (10. května 2016).

²⁹ SAPORITI, *op. cit.*, s. 418 zmiňuje Lockův původně v latině publikovaný traktát *Epistola de tolerantia*, kde je argumentováno ve prospěch náboženské tolerance, ale nikoliv tolerance nenáboženské.

Odlišení výhrady svědomí od občanské neposlušnosti

Výhrada svědomí i občanská neposlušnost patří obecně k formám chování, které určitým způsobem odporuje zavedeným standardům ve společnosti. Mezi různými formami takového chování mohou být přesahy; tj. pohybuje se spíše na určitém kontinuu od na jedné straně zcela konformního chování až po násilný převrat ústavního systému na straně druhé.

Výhradu svědomí i občanskou neposlušnost spojují některé podobné prvky, v jiných se ale liší.³⁰ Najít (či stanovit) přesné rozdíly mezi oběma pojmy není ale jednoduché, protože se neshodnou ani morální filozofové. Často se vychází z popisu, který oběma pojmům přiznává J. Rawls v *Teorii spravedlnosti*. Rawls definuje občanskou neposlušnost jako „veřejné, nenásilné a uvědomělé, ale politicky protizákonné jednání, které se obvykle děje se záměrem vyvolat nějakou změnu zákonů nebo vládní politiky.... občanská neposlušnost není jenom politickým aktem v tom smyslu, že se obrací na většinu, která má v rukou politickou moc, ale také proto, že je to činnost vedená a ospravedlňovaná politickými principy, tj. principy spravedlnosti, které obecně usměrňují ústavu a společenské instituce. Při ospravedlňování občanské neposlušnosti se neodvoláváme na principy osobní morálky nebo na náboženská učení, třebaže se s těmito nároky mohou shodovat a podporovat je...“³¹ Občanská neposlušnost se tedy vyznačuje veřejností – má být viděna, nenásilností – neuzívá ozbrojený nebo jiný násilný odpor, a uvědomělostí – její aktéři jsou připraveni nést následky svého chování. Odvolává se na určité principy spravedlnosti a ne na (pouhé) osobní přesvědčení a jejím cílem je změnit stávající právní úpravu či určitou politiku.

Právě onen poslední znak je zřejmě klíčovým prvkem odlišnosti od výhrady svědomí. Odepření splnění právní povinnosti z důvodu výhrady svědomí je podle Rawlse a některých dalších myslitelů totiž charakteristické tím, že se neodvolává na spravedlnostní představy, ale jeho smyslem je jednat v souladu s vnitřním přesvědčením, tedy osobním postojem člověka.³² Zároveň uplatnění výhrady svědomí nemíří ke změně v právní úpravě, ale primárně k zachování vlastní integrity.³³ Ovšem ne všichni s Rawlsem zcela souhlasí. Např. Michael Walzer vztahuje výhradu svědomí nikoliv k osobním postojům jednotlivce, ale spíše ke sdílené morálce ve společnosti.

Na základě tohoto rozdílu v náhledu proto někteří autoři rozeznávají tzv. soukromou výhradu svědomí (à la Rawls) a tzv. morální výhradu svědomí (à la Walzer).³⁴

Souvisí s tím však také otázka, jestli lze výhradu svědomí spojovat v zásadě s vnitřním přesvědčením jakéhokoliv věcného obsahu, nebo jestli v ní musí být alespoň minimální morální základ. Může být například chráněn výhradou svědomí satanismus nebo nějaké výrazně patologické smýšlení?

Protože nejsme morální filozofové, necháme tuto otázku raději otevřenou. Takové kritérium lze posuzovat v samotném určení, jestli se vůbec může jednat o výhradu svědomí, nebo ne. Může být ale relevantní také až při rozhodování o tom, do jaké míry lze výhradu svědomí v daném případě uplatnit a kdy ji má právní řád respektovat.

Lze si však představit ústavní přístup, který za elementární základ přesvědčení, k němuž se výhrada svědomí musí vázat, bude považovat respekt k lidské důstojnosti, jakkoliv se jedná o notoricky neurčitý pojem. Ústavní soud ve svém výhradovém nálezu dovozuje, že „obsah těchto tvrzení (podporujících výhradu sekulárního svědomí – pozn. aut.) nesmí postrádat hodnotový náboj a příkře protičelit společenskému prostředí, obstat však musí především před jejich nositelem a jeho nejbližšími“.³⁵ Zdá se tedy, že podle Ústavního soudu existují nějaké sdílené hodnoty, které nesmí žádná výhrada svědomí narušovat.³⁶ Co to znamená „příkře protičelit společenskému prostředí“, však již blíže nevysvětluje.

Pro úplnost ještě dodejme, že někteří myslitelé nalézají mezi výhradou svědomí a občanskou neposlušností i jiné rozdíly. Například Hannah Arendtová vnímala občanskou neposlušnost jako skupinový odpor, zatímco

³⁰ Do hloubky k tomu viz CEVA, E. Political Justification through Democratic Participation: The Case for Conscientious Objection. *Social Theory and Practice*, 2015, č. 1, s. 26–50.

³¹ RAWLS, J. *Teorie spravedlnosti*, Praha, 1995, s. 217.

³² RAWLS, *op. cit.*, s. 218 a násl.

³³ Shodně viz např. HEYD, D. Objection – Political or Conscientious (or: Is there a Border between Civil Disobedience and Conscientious Objection? In: Yishai Menuchin (ed.). *Democracy and Obedience*. Siman Kria 1990, citováno In: SAGI, A. – SHAPIRO, R. Civil Disobedience and Conscientious Objection, *Israeli Law Review* 2002, č. 36, s. 184. Možná i toto má Ústavní soud na mysli, když v nálezu I. ÚS 1253/14 poznamenává, že „s poskytnutou výjimkou nesmí být spojovány závěry, jež by jí umožnily změnit se v pravidlo“ (odst. 47).

³⁴ SAGI – SHAPIRO, *op. cit.*, s. 184–185 a blíže WALZER, M. *Obligations: Essays on Disobedience, War and Citizenship*, Boston, 1982, s. 5.

³⁵ Nález ÚS ze dne 22. prosince 2015, sp. zn. I. ÚS 1253/14, odst. 46.

³⁶ Shodně SAPORITI, *op. cit.*, s. 420. Obdobně i nález ÚS ze dne 26. března 2003, sp. zn. Pl. ÚS 42/02, část VI. b).

výhradu svědomí pojímala coby záležitost vzdoru jednotlivce.³⁷

Ještě jedna otázka na závěr. Dá se přesně charakterizovat postoj stěžovatelů v případě řešeném ve výhradovém nálezu? Tím, že zákon o Ústavním soudu dává stěžovateli právo na připojení návrhu na zrušení zákona nebo jiného právního předpisu nebo jejich jednotlivých ustanovení, jestliže jejich uplatněním nastala skutečnost, která je předmětem ústavní stížnosti, a u nichž tvrdí jejich protiústavnost (protizákonnost), propojuje se nám zde do jisté míry prvek osobního zaměření výhrady svědomí, ale i veřejný aspekt tlaku na změnu právní úpravy, který je vlastní teoreticky pojaté občanské neposlušnosti.³⁸ Stěžovatelé v dané věci toto právo využili, a cílili tedy i na změnu právní úpravy povinného očkování, a to především z důvodu tvrzeného porušení výhrady zákona pro omezení základních práv ve smyslu čl. 4 Listiny, ale i z dalších důvodů. Podle našeho názoru to dokládá, že v kontextu české právní úpravy může být tento aspekt odlišení výhrady svědomí od občanské neposlušnosti (soukromé versus veřejné směřování) do jisté míry problematický a bude záležet na celkovém posouzení všech okolností případu, jestli je skutečně klíčová otázka zásadního osobního nesouhlasu z důvodu svědomí, aby mohla být výhrada svědomí uplatněna, nebo jsou zde relevantnější důvody jiné. Ústavní soud ve výhradovém nálezu věc pohledem rozdílů mezi výhradou svědomí a občanskou neposlušností explicitně neřešil. Vzhledem k osobním a pracovním zkušenostem jednoho ze stěžovatelů (v daném případě matky nenačkovaného dítěte) byla otázka tvrzeného narušení jejich svědomí zřejmě opravdu klíčová.³⁹

Druhy výhrady svědomí

Vedle výše uvedeného dělení na výhradu svědomí soukromou a morální lze rozlišovat zejména mezi výhradou náboženskou a sekulární (někdy nazývanou filozofickou). Tento rozdíl hraje klíčovou roli například v USA. Úprava očkování zde spadá do působnosti jednotlivých států. Ve všech 50 státech americké unie existuje v současnosti povinnost podrobit se očkování proti vybraným nemocem jako podmínka nástupu do školních institucí, přičemž rozsah očkování, resp. druh nemocí, proti nimž je očkování povinné, se mezi státy různí.⁴⁰ Vychází se z doporučení tzv. Národního vakcinačního programu (*National Vaccine Program*) a dalších odborných těles (např. poradního výboru pro otázky

imunizační praxe, *Advisory Committee on Immunization Practices*).⁴¹ Ve všech 50 státech existuje zároveň výjimka z očkování kvůli lékařským důvodům (lékařská kontraindikace). Celkem 47 států v současnosti uznává také náboženskou výhradu svědomí, 18 států pak výhradu „filozofickou“ (v našem podání „sekulární“).⁴² Kromě této okolnosti svědčící o rozmanitém přístupu jednotlivých států je také pozoruhodné, že mezi státy existuje velký rozdíl i v podmínkách, kterými musí příslušná osoba svou výhradu doložit. Zatímco například ve státě Washington stačí k uplatnění náboženské výhrady svědomí vyplnění formuláře, kde rodič dítěte prostě uvede příslušnost k náboženské organizaci, ve státě New York je vyžadována „opravdovost a upřímnost“ náboženského přesvědčení, která se prokazuje vysvětlením vybraných aspektů na předepsaném formuláři, s úředně ověřeným podpisem rodiče. Uznání výhrady posuzuje v konkrétním případě škola.⁴³

V České republice by však toto odlišení mezi náboženskou a sekulární výhradou patrně nesmělo mít význam s ohledem na laický charakter státu podle čl. 2 odst. 1 Listiny a z judikatury Ústavního soudu plyne, že rozdíl mezi náboženskou nebo sekulární výhradou v míře ochrany nečiní.⁴⁴ Náboženství by tedy nemělo být *a priori* privilegovaným přesvědčením, které svým vyznavačům přináší zvýhodnění oproti ostatním.

V této souvislosti také někdy hovoříme o tzv. kulturní obhajobě (*cultural defence*), kterou bychom mohli považovat za specifický druh výhrady svědomí pro trestní právo. Vychází se zde z toho, že lidé z odlišných kultur by měli být zproštěni odpovědnosti, pokud byly jejich činy vedeny kulturními a morálními pravidly jejich společnosti a nejsou tak

³⁷ Na názor H. Arendtové odkazuje SAPORITI, *op. cit.*, s. 416 (odkaz na ARENDT, H. *Civil Disobedience*. In: *Crises of the Republic*. Harcourt Brace Jovanovich 1972, s. 74).

³⁸ Ustanovení § 74 zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, v platném znění.

³⁹ Viz odst. 5–11 nálezu ÚS sp. zn. I. ÚS 1253/14 (rekapitulace obsahu ústavní stížnosti).

⁴⁰ Přehled státních úprav je dostupný na stránce National Conference of State Legislatures <<http://www.ncsl.org/research/health/school-immunization-exemption-state-laws.aspx>> (States with Religious and Philosophical Exemptions to School Vaccination Requirements) (stav ke dni 23. 8. 2016, poslední přístup 29. 3. 2017).

⁴¹ Informace pochází ze stránky College of Physicians of Philadelphia. Dostupné na <<http://www.historyofvaccines.org/content/articles/ethical-issues-and-vaccines>> (poslední přístup 29. 3. 2017).

⁴² <<http://www.ncsl.org/research/health/school-immunization-exemption-state-laws.aspx>> (States with Religious and Philosophical Exemptions to School Vaccination Requirements) (stav ke dni 23. 8. 2016, poslední přístup 29. 3. 2017).

⁴³ LOBO, J. *Vindicating the Vaccine: Injecting Strength Into Mandatory School Vaccination Requirements To Safeguard the Public Health*. *Boston College Law Review*, 2016, č. 1, s. 277.

⁴⁴ Nález ÚS ze dne 22. prosince 2015, sp. zn. I. ÚS 1253/14, odst. 49.

schopni plně kontrolovat své činy.⁴⁵ Tito obvinění (pachatelé) si totiž nemohou uvědomovat škodlivost svého chování pro společnost, a tudíž chybí zavinění (*mens rea*). Tato teze samozřejmě předpokládá, že lidé prodchnutí „domácí“ kulturou mohou být plně odpovědní za své činy, neb si jejich škodlivost právě pod vlivem své „domácí“ kultury plně uvědomují.

Další možnou formou klasifikace výhrady svědomí je dělení na negativní či pozitivní výhradu svědomí.⁴⁶ Negativní forma spočívá v možnosti vyhnout se zákonné povinnosti z důvodu svědomí. Například lékárník by na jejím základě nemusel prodávat antikoncepci, i kdyby z obecných norem vyplývalo, že má distribuovat veškeré léky. Klasickým příkladem je samozřejmě lékař, který odmítne provést potrat. Konečně sem typově spadá i odmítnutí podrobit se povinnosti nechat se (své dítě, jinou osobu) očkovat.

Nárok na pozitivní výhradu svědomí naopak spočívá buď v možnosti porušit právní zákaz z důvodů svědomí, nebo v možnosti jednat právně platným způsobem, ačkoliv by za jiných okolností bylo dané jednání neplatné či nicotné.⁴⁷ Prvním příkladem by mohlo být připuštění složení přísahy s pokrývkou hlavy kvůli náboženské výhradě, ačkoliv by jinak takové chování bylo protiprávní. Druhým příkladem může být třeba hypotetická situace, kdy by jinak neplatná závěť byla posouzena jako platná, když nesplní obecná pravidla práve z důvodu specifického přístupu zůstavitele.

Další možné odlišení druhů výhrady svědomí lze spatřovat v dělení na individuální a tzv. korporátní výhradu svědomí. Posléze uvedenou výhradou se rozumí výhrada celé korporace, např. obchodní společnosti provozující nemocnici. Tato otázka však překračuje rozsahové možnosti článku. Je to tedy téma k případnému pokračování studie.⁴⁸ V odborné literatuře lze nalézt doporučení, že by se výraz „výhrada svědomí“ měl vázat pouze na fyzické osoby a u osob právnických mluvit spíše například o projevu náboženství.⁴⁹

Právní status výhrady svědomí a test jejího uplatnění

Základním východiskem pro úvahy nad právním statusem výhrady svědomí a nad jejím uplatněním je, že v demokratickém právním státě je nepřijatelné dělat arbitrární výjimky mezi jednotlivci. Právo musí vycházet z principu rovnosti před zákonem.

Pokud tedy připustíme vůbec institut výhrady svědomí, musí být odůvodněn přísným

testem. Připomeňme si, že tento test je v nálezu sp. zn. I. ÚS 1253/14 vymezen následovně: „(1) ústavní relevance tvrzení obsažených ve výhradě svědomí, (2) naléhavost důvodů, jež k podpoře své výhrady nositel základní svobody uvádí, (3) konzistentnost a přesvědčivost tvrzení dané osoby a (4) společenské dopady, jež může v konkrétním případě akceptovaná sekulární výhrada svědomí mít“.⁵⁰

Ústavní soud ve svém nálezu musí logicky vycházet z toho, že výhradu svědomí lze judiciálně uznat, aniž by pro daný případ byla tato možnost výslovně zákonem či ústavou zakotvena. Čl. 15 odst. 3 Listiny stanovující, že „nikdo nemůže být nucen vykonávat vojenskou službu, pokud je to v rozporu s jeho svědomím nebo s jeho náboženským vyznáním“, i další explicitně zákonem připuštěné výjimky z důvodu výhrady svědomí jsou v tomto pojetí pouze výslovně uznaným příkladem jinak obecně chápané výhrady svědomí.

Jelikož sám Ústavní soud uvádí, že ve vztahu k vnějším projevům svědomí (resp. přesvědčení) dosud nelze ani z judikatury ESLP vystopovat nějaké „ucelené, případně i doktrinární směřování“, pokusíme se v následujících odstavcích nastínit, jak lze výhradu svědomí obecněji jako právní či přímo ústavní institut pojímat.⁵¹

Domníváme se, že startovní čarou (1) musí být otázka, v jakých případech právní řád použití výhrady svědomí vůbec připouští. Jde tedy o to, zda je pro daný případ uplatnění výhrady svědomí předpokládáno pozitivní právní normou buď alespoň obecně, nebo dokonce zcela konkrétně. Jinými slovy se ptáme, jaký má výhrada právní, resp. ústavní status. Ve druhém kroku (2) je pak nutné zkoumat naléhavost důvodů, jež k podpoře své výhrady nositel základní svobody uvádí, a zároveň i konzistentnost a přesvědčivost tvrzení dané osoby, protože tyto otázky jsou značně provázané. Konečně (3) je pak zcela zásadní prozkoumat i společenské dopady, jež může uplatnění výhrady svědomí způsobit.

⁴⁵ GORDON, N. A. The Implications of Memetics for the Cultural Defense. *Duke Law Journal*, 2001, č. 6, s. 1811.

⁴⁶ SAPORITI, *op. cit.*, s. 420–422.

⁴⁷ SAPORITI, *op. cit.*, s. 422.

⁴⁸ Viz k tomu také podrobný článek MIOLA, J. Making Decisions About Decision-Making: Conscience, Regulation, and the Law. *Medical Law Review* [online]. 2015, č. 2, s. 263–282. Dostupné na <10.1093/medlaw/fvv010>.

⁴⁹ BARTOŇ – KRATOCHVÍL – KOPA – TOMOSZEK – JIRÁSEK – SVAČEK, *op. cit.*, s. 330.

⁵⁰ Nález ÚS ze dne 22. prosince 2015, sp. zn. I. ÚS 1253/14, odst. 42.

⁵¹ Nález ÚS ze dne 22. prosince 2015, sp. zn. I. ÚS 1253/14, odst. 35.

Odpovědi na tyto otázky zcela jistě nejsou binární, vždy se pohybují na škále od extrému do extrému. Například ve vztahu k prvnímu kroku lze uvažovat o variantách od zcela jasně ústavně zakotvené výhrady svědomí ve vztahu ke konkrétní povinnosti, přes dovozování uplatnitelnosti výhrady svědomí jen na základě ústavních principů, až po případné ústavodárcovo výslovné vyloučení uplatnitelnosti výhrady svědomí ve vztahu k určité povinnosti.⁵²

Věcný rozsah výhrady svědomí a její právní status

Skutečnost, že je svoboda svědomí považována za právně uznané základní lidské právo, je nepochybná a jako takovou ji uznává celá řada mezinárodních lidskoprávních dokumentů – mimo jiné čl. 18 Všeobecné deklarace lidských práv, čl. 18 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, čl. 9 Evropské úmluvy o lidských právech a čl. 10 Listiny základních práv EU.

Uznání práva na výhradu svědomí ale už tak nepochybné není, respektive bylo od počátku v rámci výkladu jednotlivých lidskoprávních instrumentů sporné a dodnes je nejasný i jeho bližší obsah, respektive věcný záběr.

Právo na výhradu svědomí v rámci čl. 18 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech (dále také jen Pakt) bylo Výborem pro lidská práva dovozeno až v jeho General Comment č. 22 z roku 1993 a je nutno předeslat, že Výbor pro lidská práva zde výhradu svědomí spojuje pouze s odmítáním povinné vojenské služby.⁵³

Jurisprudence Úmluvy se také vyvíjela a vyvíjí. Ve vztahu k odmítání povinné vojenské služby byla výhrada svědomí ze strany ESLP uznána jako právo chráněné čl. 9 Úmluvy výslovně až v roce 2011 v případě *Bayatyan proti Arménii*.⁵⁴ Předtím právní situace vycházela z rozhodovací praxe Evropské komise pro lidská práva, která s ohledem na znění čl. 4 odst. 3 písm. b) Úmluvy existenci práva na výhradu svědomí v této otázce coby součásti práva podle čl. 9 Úmluvy striktně odmítala a ESLP se proti ní nevymezoval.⁵⁵ K uchopení míry ochrany Úmluvy ve vztahu k projevu svědomí je ale zapotřebí vnímat i judikaturu týkající se zejména ochrany „přesvědčení“ a „víry“, protože materiálně se budou některé případy překrývat.⁵⁶ V případě *Bayatyan* ESLP poté, co nově uznal existenci práva na výhradu svědomí v rámci čl. 9 Úmluvy (s odvoláním na svou doktrínu Úmluvy coby živoucího nástroje), postupoval testem zkoumání přípustnosti

zásahu do práva na ochranu projevu náboženské víry (č. 9 odst. 2 Úmluvy).

Situace podle čl. 10 odst. 2 Listiny základních práv EU (dále jen Listina EU) ve vztahu k právu na výhradu svědomí se zdá být poněkud nejasná. Zatímco totiž oficiální český či německý text hovoří pouze o výhradě ve smyslu odmítnutí povinné vojenské služby, tak např. anglický, francouzský i italský text hovoří pouze o výhradě svědomí bez bližšího vymezení. Listina EU dále stanoví, že se dané právo uznává v souladu s vnitrostátními zákony, které upravují výkon tohoto práva. Vysvětlení k Listině EU pouze uvádí, že „právo zaručené v odstavci 2 odpovídá ústavním tradicím členských států a vývoji vnitrostátních právních předpisů v této oblasti“.⁵⁷ Je zřejmě možné, že tradičně je právě v anglosaském kontextu termín *conscientious objection* spojován právě jen s odpíráním vojenské služby. Lze tedy význam daného ustanovení takto redukovat? Italský komentátor Michele Sapori k čl. 10 odst. 2 Listiny EU však vykládá rozsah jeho ochrany naopak všeobecněji a jen na vojenskou službu ho neomezuje.⁵⁸

V následujícím textu odkládáme tuto problematiku stranou a vycházíme ze širšího chápání věcného rozsahu výhrady svědomí, protože takové chápání odpovídá běžnému pojetí v současné české ústavní doktríně i judikatuře.⁵⁹

Vedle této otázky je však zásadní, že z teoretického hlediska lze právní zakotvení výhrady svědomí pojímat dvojím pohledem. Předně lze výhradu svědomí považovat za omezenou kategorii v tom smyslu, že existuje jako samostatné právo jen tehdy, pokud ji

⁵² Např. § 15 odst. 2 Ústavy 9. května (ústavní zákon č. 150/1948 Sb.) stanovil, že světový názor, víra a přesvědčení nemohou být důvodem pro odepření občanské povinnosti stanovené zákonem.

⁵³ UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion)*, 30 July 1993, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4).

⁵⁴ Rozsudek velkého senátu ESLP ze dne 7. července 2011 ve věci *Bayatyan proti Arménii*, stížnost č. 23459/03).

⁵⁵ Rozsudek velkého senátu ESLP ze dne 7. července 2011 ve věci *Bayatyan proti Arménii*, stížnost č. 23459/03) a zde vyložený předchozí právní stav.

⁵⁶ I Ústavní soud v nálezu k výhradě svědomí ve vztahu k povinnému očkování odkazuje právě na tuto judikaturu. Jak upozorňuje Lucia Madleňáková, ve skutečnosti však ESLP tyto základní pojmy jako „přesvědčení“ či „svědomí“ příliš nevykládá a klíčový je pro něj tzv. *Arrowsmith test*. Ten vznikl v návaznosti na případ *Arrowsmith proti Spojenému království* a vlastně omezuje zásahy do přesvědčení jen na ty zásahy, které se týkají jednání, jež je integrální součástí určitého přesvědčení (typicky bohoslužba), nikoliv takového, které je jím „jen“ inspirováno či motivováno (např. roznášení agitačních letáků). Blíže viz MADLEŇÁKOVÁ, *op. cit.*, s. 49 a rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ze dne 12. 10. 1978 ve věci *Arrowsmith proti Spojenému království*, stížnost č. 7050/75.

⁵⁷ Úplné znění Vysvětlení k Listině základních práv, jak vyplývá ze změn provedených Lisabonskou smlouvou (2007/C 303/02).

⁵⁸ SAPORITI, *op. cit.*, s. 419.

⁵⁹ Viz všechny výše v poznámkách uvedené texty komentující právní situaci v České republice.

právní řád *výslovně* pro danou oblast právního řádu uzná – tedy v našem případě na ústavní úrovni v čl. 15 odst. 3 Listiny, v zákoně o zdravotních službách atd. Jiný možný pohled je brát právo na výhradu svědomí jako samostatné základní právo (tak, jak ji – možná – uznává zmíněný čl. 10 odst. 2 Listiny EU).⁶⁰ V našich podmínkách by tomuto přístupu odpovídalo, kdybychom právo na výhradu svědomí brali jako *právo v rámci práva na svobodu svědomí* podle čl. 15 Listiny, popřípadě čl. 15 odst. 1 Listiny ve spojení s dalšími individuálními právy, v nichž se svědomí může projevat (jako např. právo na nedotknutelnost osoby).

Oba přístupy (omezený i obecný) mají své výhody a záleží na tom, co považujeme za důležitější přínos. Omezený přístup lze považovat za bezpečnější z hlediska zajištění stability právního řádu, protože dává zákonodárci (případně ústavodárci) možnost určovat, kdy výhradu svědomí připustí, a neměla by hrozit „inflace“ případů uplatnění výhrady svědomí napříč různými oblastmi právního řádu. Na druhou stranu druhý, obecný přístup je samozřejmě štedřejší k ochraně svobody svědomí jako takové a nechává větší volnost aplikujícím orgánům v rozhodování, kdy výhradu i nad rámec výslovně zákonem připuštěných případů připustit.

Jak lze rozumět nálezu Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 1253/14 z perspektivy obou přístupů? Podle našeho názoru představuje druhou variantu, tedy že považuje výhradu svědomí jako univerzálně uplatnitelný institut, což je zřejmé i z toho, že její aplikaci dovodil ve vztahu k výjimce z povinnosti nechat se očkovat, aniž by k tomu byl zákonný podklad, a kdy se opřel o svou předchozí judikaturu a judikaturu ESLP zejména k čl. 9 Úmluvy. Pro Ústavní soud je tedy výhrada svědomí uplatnitelná napříč právním řádem – musí se však týkat záležitostí ústavně relevantních (týkat se jiných ústavních práv), což Ústavní soud řeší v prvním kroku svého testu.

Z přístupu Ústavního soudu se také jeví, že kombinováním subjektivních i objektivních podmínek v rámci jím stanoveného testu (naléhavost, přesvědčivost a konzistentnost, společenský dopad) a zdůrazňováním výjimečnosti uplatnění výhrady svědomí je zvažování pro a proti jejímu uplatnění v individuálním případě komponováno již do samotného testu.

Lze si ale teoreticky představit i jiný přístup, a sice chápat právo na uplatnění výhrady svědomí jako právo v rámci práva na svobodu svědomí (samostatně dle čl. 15 nebo ve

spojení s jinými právy ve smyslu výše uvedeném) a následně připustit jeho proporcionální omezování. Postup ESLP v případě *Bayatyan proti Arménii* zmíněnému výše by odpovídal spíše tomuto druhému přístupu, přestože zde soud nakonec posuzoval zejména proporcionalitu zásahu do práva na svobodu projevu náboženské víry a konstatování existence práva na výhradu svědomí bylo jakýmsi předstupněm jeho úvah. Otázkou, která je podle našeho názoru v tomto ohledu případná, je, zda by prvek výhrady svědomí potom nějakým způsobem „navyšoval“ ochranu těchto ostatních individuálních práv s tím důsledkem, že je náročnější odůvodnit zásahy do nich ze strany veřejné moci.

Tato debata se odráží i ve vývoji přístupu Výboru pro lidská práva ve vztahu k výhradě svědomí vůči povinné vojenské službě.⁶¹ Existuje zde totiž spor o to, jestli má být výhrada svědomí řazena již pod čl. 18 odst. 1 Paktu (zakotvujícího právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství) s tím, že je neomeziitelná a také nederogovatelná podle čl. 4 odst. 2 Paktu, nebo pod čl. 18 odst. 3 (možnost omezení svobody projevu náboženství nebo víry). V současnosti (od roku 2011) převažuje v rozhodovací praxi Výboru pro lidská práva přístup první.⁶² Tento stav je mnohými kritizován, protože stírá rozdíl mezi rámcem *fori interni* a *fori externi* a neodůvodněně nadřazuje svědomí ve vztahu k vojenské službě nad jiné oblasti.⁶³

K otázce právního zakotvení výhrady svědomí zbývá ještě doplnit, že skutečnost, jestli je výhrada svědomí ve vztahu k určité povinnosti uznána již v rovině zákona (či přímo ústavy) anebo není, by měla ovlivnit, jak bude aplikující orgán posuzovat zejména otázku společenského dopadu předmětné výhrady. V takových případech totiž příslušné posouzení provedl zákonodárce a orgán aplikace práva by měl takové rozhodnutí respektovat a nechat příslušnou změnu opět na zákonodárci. Může ovšem záležet i na formulaci daných ustanovení, která určitou míru úvahy pro aplikující orgány mohou ponechávat. Zároveň není vyloučené, že může dojít ke

⁶⁰ SAPORITI, *op. cit.*, s. 418–419.

⁶¹ Podrobně viz BIELEFELDT, H. – GHANEA, N. – WIENER, M. *Freedom of Religion, or Belief: An International Law Commentary*, Oxford, 2016, kap. 1.3.11.

⁶² Názor Výboru pro lidská práva ze dne 27. 4. 2011 ve věci *Min-Kyu Jeong a ostatní proti Republice Korea*, CCPR/C/101/D/1642-1741/2007.

⁶³ Viz např. konkurující stanovisko Geralda L. Neumana k Názoru Výboru pro lidská práva ze dne 19. 6. 2012 ve věcech *Atasoy a Sarkut proti Turecku*, CCPR/C/104/D/1853-1854/2008, k němuž se připojili Yuji Iwasawa, Michael O'Flaherty a Walter Kaelin.

zrušení či reinterpretaci příslušného zákonného zakotvení výhrady svědomí Ústavním soudem např. z důvodu porušení zákazu diskriminace.

Opravdovost a naléhavost

Zásadní pro aplikaci jakékoliv výhrady svědomí je její opravdovost. Zkoumá se zde především intenzita a konzistentnost přesvědčení, které se ve výhradě svědomí projevuje. Zároveň je vhodné zkoumat i naléhavost a intenzitu zásahu do daného přesvědčení. Ústavní soud ve svém testu tyto kroky odděluje, což je možné, ale podle našeho názoru spolu oba kroky natolik úzce souvisí, že je řešíme společně.

Jelikož není možné ověřit něčí názory či dokonce svědomí exaktně, je na místě zkoumat vnější projevy uplatňovaného přesvědčení.

Můžeme nastínit hypotetickou situaci, jejíž okolnosti jsou vybrány pro účely názornosti: Prvním příkladem je zarytá katolička Marie, která posledních dvacet dva let nevynechala ani jednu nedělní mši, vlastní množství náboženské literatury a účastní se i naučných výletů na místa spojená s křesťankou věroukou. Marie je lékárnice a odmítá prodávat antikoncepční pilulky.

V takovém případě dovodíme (a) jasné náboženské přesvědčení – katolicismus, které je poměrně exaktně propracované a lze vymezit i jeho vnitřní pravidla. Mimo jiné zákaz uměle bránit početí. U takové osoby lze také (b) již z těchto vnějších znaků předpokládat opravdovost jejího přesvědčení a v neposlední řadě z těchto dvou předpokladů plyne i naléhavost jejího zájmu (c) nepomáhat umělému bránění početí.

Můžeme si však představit i paní Kateřinu, zarytou ateistku. Nikdy v životě se neúčastnila žádného náboženského obřadu, jako přírodovědkyně lpí na vědeckém vidění světa a mezi přáteli je známá svým odmítáním všeho ezoterického a religiózního. Kateřině se nelíbí, že by ve škole, kam „spadají“ její děti, měly ve třídách viset krucifixy.

Je zřejmé, že Kateřina je v určité „procesní“ nevýhodě oproti Marii. Za a) její přesvědčení není jasně definované, protože ateismus není „vírou“ nebo jakýmsi „sekulárním humanismem“, který můžeme považovat za náboženství *sui generis*, a nemá tedy žádná jasná vnitřní pravidla.⁶⁴ Také opravdovost Kateřinina přesvědčení (b) je trochu obtížněji prokazatelná, protože nemá takové formální objektivní znaky jako u Marie. Tím pádem je i diskutabilnější naléhavost (c) daného

zásahu. Čemu se vlastně přičítá? Nakolik zasahuje do svědomí Kateřiny či jejích dětí?

Důležité je však již zde zdůraznit, že se jedná o toliko procesní nevýhodu. Objektivně není možné tvrdit, že náboženské přesvědčení má „vyšší“ míru opravdovosti či naléhavosti než jiné filozofické přesvědčení.

V rámci testu tedy v bodě „Opravdovost a naléhavost“ zkoumáme nejprve, zda dané přesvědčení lze nějak exaktně vymezit, zjistit jeho vnitřní pravidla a požadavky na nositele takového přesvědčení. Tak postupuje ve své judikatuře i ESLP. V prvé řadě tedy zkoumá, zda dané přesvědčení vůbec existuje. To je odpověď na otázku (a). ESLP se však neomezuje jen na klasická náboženství, mezi přesvědčení řadí např. i ateismus, druidismus, nacismus, komunismus či „Centrum božského světla“ atd.⁶⁵

Ústavní soud ČR v této souvislosti upozorňuje na rozsudek ve věci *Campbell a Cossans proti Spojenému království*,⁶⁶ v němž ESLP konstatoval, že výraz „přesvědčení“ (který je i v tomto nálezu používán jako synonymum k pojmu svědomí; pozn. ÚS) není synonymem slov „mínění“ či „myšlenka“, použitých v kontextu čl. 10 Úmluvy o svobodě projevu. Blíží se termínu víra či vyznání podle čl. 9 Úmluvy o svobodě myšlení, svědomí a náboženského vyznání, a obsahově vykazuje určitou úroveň naléhavosti, závažnosti, soudržnosti (konzistentnosti, celistvosti) a důležitosti (*certain level of cogency, seriousness, cohesion and importance*, viz odst. 36 rozsudku). Přesvědčení projevené navenek lze tedy ztotožnit s výhradou (i sekulárního) svědomí, podobně jako náleze Ústavního soudu sp. zn. III. ÚS 449/06 hovoří o vnějším projevu, tvrzení, resp. postoji při uplatňování svobody náboženství nebo víry.⁶⁷

Na existenci „přesvědčení“ tedy okamžitě navazuje druhá otázka, tedy zda daný stěžovatel k takovému přesvědčení patří. To je

⁶⁴ Toto je samozřejmě další kontroverzní otázka. V roce 2014 např. obvodní federální soud ve státě Oregon vynesl přílohou rozsudek ve věci *American Humanist Association a Jason Holden vs. Spojené státy americké* (případ č. 3:14-cv-00565-HA 2014). Jednalo se spor, ve kterém šlo o to zajistit federálnímu vězni Jasonovi Holdenovi ve vězení stejná práva, jakých se dostává věřícím. Holdenovi šlo např. o to, aby mohl založit „studijní kroužek“ obdobný tomu muslimskému či křesťanskému, a mít tak příležitost navštěvovat jednodušší knihovnu. Spor soud rozhodl ve prospěch amerických „humanistů“ a ve svém verdiktu uznal „sekulární humanismus“ za náboženství, jež by mělo oplývat stejnými právy jako ostatní náboženství. To je však kontroverzní chápání, protože ateismus není rozhodně náboženstvím ani náboženským přesvědčením. Může však být patrně přesvědčením pro účely uplatnění výhrady svědomí.

⁶⁵ MADLEŇÁKOVÁ, *op. cit.*, s. 52.

⁶⁶ Rozsudek ESLP ze dne 25. února 1982 ve věci *Campbell a Cossans proti Spojenému království*, stížnosti č. 7511/76, 7743/76.

⁶⁷ Nález ÚS ze dne 3. února 2011, sp. zn. III. ÚS 449/06.

otázka břemene tvrzení a důkazního břemene stěžovatele, přičemž samozřejmě neexistuje předem daný výčet přípustných a možných důkazních prostředků.

Kromě samotné příslušnosti k danému přesvědčení však budou tyto důkazní prostředky patrně zároveň prokazovat naléhavost zájmu daného stěžovatele. Čím více je pro přesvědčení zapálený, tím úkorněji bude pocítovat zásah do svého přesvědčení. Často se však také objevuje myšlenka, že naléhavost přesvědčení se projevuje tím, že jsou jeho nositelé ochotni za něj i trpět a odepřít si jiné výhody. Joseph Raz v této souvislosti upozorňuje, že se běžně očekává, že člověk uplatňující výhradu svědomí ponese náklady ostatních, které vznikly či vznikají v souvislosti s uplatněním jeho „přesvědčení“.⁶⁸

Vraťme se však k judikatuře českého Ústavního soudu. Ten v kasačním nálezu sp. zn. III. ÚS 449/06 uvedl: „Významným aspektem bude také konzistentnost a přesvědčivost tvrzení dané osoby. V situaci, kdy určitá osoba s příslušným orgánem veřejné moci od počátku nijak nekomunikuje, a teprve v pozdější fázi řízení svůj postoj k očkovaní ospravedlní, nebude zpravidla předpoklad konzistentnosti postoje této osoby a naléhavosti ústavního zájmu na ochraně její autonomie dán.“

V nálezu sp. zn. I. ÚS 1253/14 pak uvádí, že „přesvědčivost a konzistentnost tvrzení podporujících výhradu sekulárního svědomí je zapotřebí posuzovat *ad personam* a nelze je podrobit postulátu objektivní pravdivosti; ... Ústavní soud již dříve... požadoval, aby autor výhrady komunikoval s příslušným orgánem veřejné moci, tj. aby neospravedlňoval své přesvědčení teprve v pozdější fázi řízení. To platí i nadále, přičemž samozřejmostí musí být jednoznačnost a patřičná (přiměřená) srozumitelnost projevu svědomí dané osoby.“⁶⁹

Při zkoumání opravdovosti a naléhavosti výhrady svědomí Ústavní soud pracuje i s prvky „osobního prožitku bezpodmínečné povinnosti“ či „rozhodnutí jednotlivce učiněné v konkrétní situaci ‚tady a teď‘ a pocítované v rovině hluboce prožité povinnosti.“ V nálezu sp. zn. Pl. ÚS 42/02 k tomu uvádí následující myšlenky, které cituje i nálezu sp. zn. I. ÚS 1253/14: „Svoboda svědomí se projevuje v rozhodnutích jednotlivce učiněných v určitých konkrétních situacích, tedy ‚tady a teď‘, pocítovaných jako hluboce prožitá povinnost. Nejde tedy o postoj jednotlivce k abstraktním problémům platný jednou provždy a ve všech situacích. V rozhodnutí diktovaném svědomím jde o splnutí pro jednotlivce

závazné mravní normy s jím vyhodnocenou situací. Jde tedy o integraci poznané normy s posouzením skutkového stavu. Rozhodnutí diktované svědomím spočívá na existenci svědomí samotného, nikoliv na specifických náboženských či ideologických představách. Strukturálním znakem svědomí je kromě souvztáznosti k normě a zároveň k situaci i osobní prožitek bezpodmínečné povinnosti.“⁷⁰

Ač je zejména z procesních důvodů potřeba výhradu svědomí poměřovat k nějakému přesvědčení, jelikož jinak by nebylo možné hodnotit její konzistentnost a naléhavost, a stala by se tak zcela bezbřehou, z výše uvedeného se zdá, že v některých případech může lpění na opření výhrady svědomí o určitě zevrubné přesvědčení ustoupit důrazu priznanému onomu prožitku „tady a teď“. Například rodiče, kteří již mají doma dvě děti zle postižené podle jejich přesvědčení v důsledku povinného očkování, by zřejmě nemuseli svou výhradu opírat o zevrubné přesvědčení, a přesto by patrně prokázali opravdovost a naléhavost své výhrady. I ve vztahu k této situaci by však bylo nutné posuzovat i třetí část testu, která je neméně důležitá a ke které nyní míříme.

Společenský dopad

Pokud vůbec výhradu svědomí akceptujeme, nesmí narušit fungování právního řádu jako celku ani efektivitu jeho konkrétního pravidla, vůči (proti) němuž je směřována. Aby nebyla výhrada svědomí nebezpečná, či dokonce „toxická“, je tedy potřeba, aby její uplatnění zůstalo jen u (podle kontextu různě široké) menšiny povinných subjektů.

Ústavní soud k tomu v komentovaném nálezu sp. zn. I. ÚS 1253/14 uvádí, že „společenské dopady výhrady světského svědomí, má-li být akceptována, nesmí, při veškerém respektu k autonomii projevu vůle, extrémně vybočovat ze sféry legitimních cílů, jimiž se relevantní oblast práva vyznačuje. Konkrétně to zde mj. znamená, že musí zůstat zohledněna žádoucí míra proočkování obyvatelstva proti přenosným nemocem.“⁷¹

U očkování je možné stanovit poměrně jasnou hranici dané „menšiny“. Běžně se uvádí, že nutná proočkování by se měla pohybovat v závislosti na druhu nemoci na hranici

⁶⁸ Na J. Raze odkazuje SAPORITI, *op. cit.*, s. 423.

⁶⁹ Nález ÚS ze dne 22. prosince 2015, sp. zn. I. ÚS 1253/14, odst. 46.

⁷⁰ Nález ÚS ze dne 26. března 2003, sp. zn. Pl. ÚS 42/02, část VI. 2 a).

⁷¹ Nález ÚS ze dne 22. prosince 2015, sp. zn. I. ÚS 1253/14, odst. 47.

80–97 % populace, aby nebyla společnost vystavena zvýšenému riziku epidemie.⁷²

U jiných výhrad to může být obtížnější. V určitých případech však může dojít k překvapivé situaci, kdy akceptace výhrady svědomí může paradoxně vést k utužení příslušného pravidla, resp. k větší efektivitě jeho účelu. Např. v případě odpíračů povinné vojenské služby platí, že pokud nejsou na základě svého přesvědčení zařazováni do bojových oddílů a misí, posiluje to bojeschopnost jednotky a její vnitřní morálku. Pokud by násilím byli takoví lidé nuceni bojovat, zvyšuje to naopak náklady a riziko selhání celé jednotky v klíčovém momentě.

Právě v takovém případě by však měl být důsledně aplikován test, aby se oddělili ti se skutečnými výhradami (pacifisté) od pouhých oportunistů. Takovou zkušenost udělalo např. Spojené království, které se během první světové války snažilo násilím přinutit veškeré odpírače k vojenské službě a i veřejné mínění jakoukoliv výhradu svědomí odmítalo. The Daily Express je např. v roce 1916 popsán jako „zrádce, kteří pomáhají bodnout dýku armádě do zad“. Šlo „buď o bláznů, nebo agenty nepřítelů“.⁷³

Británie se však poučila a v roce 1939 k tomu Neville Chamberlain uvedl: „Často se stává, že ti, kteří mají nejextrémnější názory, se jich drží s největší houževnatostí. Během první světové války jsme se o tom mnozí poučili. Domnívám se, že jsme zjistili, že pokoušet se donutit takové lidi jednat způsobem, který je v rozporu s jejich principy, byla zbytečná a rozčilující ztráta času a úsilí.“⁷⁴

Relevantní důsledky výhrady svědomí však nemusí nutně směřovat primárně jen vůči abstraktněji pojiňované společnosti. Klíčovými faktory při posuzování společenského dopadu mohou být i okolnosti jiné. Takovými důležitými prvky budou například míra zásahu požadované výhrady svědomí do základních práv třetích subjektů a povaha těchto subjektů (např. dítě či jinak zranitelný subjekt), resp. zásahu do jiných ústavně chráněných zájmů (např. ochrana zvířat v rámci ochrany životního prostředí). Můžeme hovořit i o důsledcích, které mohou (mají) plynout pro daného jednotlivce a které mohou odrážet i zájem společenský. Vracíme se zde k otázce, zda by mělo být uplatnění výhrady svědomí spojeno s nějakou alternativní povinností (např. náhradní vojenská služba) či újmou (např. nutnost strpět nepřijetí neočkovaného dítěte do školky). Nabízí se také zaplacení finanční částky (např. s odůvodněním, že se jedná o příspěvek na rozvoj nových

léků). To by však znamenalo možnost vykoupení se z právní povinnosti, což by mohlo vést k pokřivení chápání dané normy.⁷⁵ Navíc by to rušilo charakter výhrady svědomí jako uplatnění práva, nikoliv jako akceptace protiprávního chování. Dalším relevantním faktorem při posuzování celospolečenského dopadu může být i status osoby, které má výhrada svědomí svědčit (zda se například jedná o osobu, která zastává veřejnou funkci nebo která poskytuje služby veřejnosti), protože uznání výhrady svědomí v jejím případě může na společnost působit mnohem komplexněji než v případě „soukromé“ osoby.⁷⁶

Závěry

V demokratickém právním státě je nepřijatelné činit arbitrární výjimky mezi jednotlivci. Právo musí vycházet z rovnosti před zákonem. Jak upozorňuje Jeremy Waldron, je-li rozhodnutí dosaženo prostřednictvím demokratického procesu s rovným přístupem každého člena společenství, je neuposlechnutí takového rozhodnutí aktem nepřiměřenosti a arogance značící přeceňování vlastního úsudku.⁷⁷ Tato úvaha se týká i výjimek na základě náboženské či jiné filozofické „výhrady svědomí“.

V této souvislosti je relevantní rozdíl mezi výhradou svědomí a občanskou neposlušností. Výhradu svědomí i občanskou neposlušnost spojují některé podobné prvky, v jiných se ale liší.⁷⁸ Najít přesné rozdíly mezi oběma pojmy není jednoduché, protože, jak jsme nastínili výše, se zcela neshodnou ani morální filozofové. V praxi však půjde zejména o to, kam je dané chování namířeno,

⁷² Srov. BERAN, J. Očkování proti infekcím v ČR a v Evropě. *Medical Tribune CZ* [online]. 27. 2. 2009 [cit. 2017-05-21]. Dostupný z WWW: <<http://www.tribune.cz/clanek/13475>>

⁷³ BIBBINGS, L. Images of Manliness: The Portrayal of Soldiers and Conscientious Objectors in the Great War. *Social and Legal Studies*, 2003, č. 3, s. 343.

⁷⁴ „HC Deb 04 May 1939: Military Training Bill“, vol 346 c2097.

⁷⁵ Zde lze poukázat na slavný příklad udávaný americkým právním filozofem Michaellem Sandelem. Ten uvádí, jak v jedné izraelské školce chtěli zamezit pozdnímu vyzvedávání dětí po skončení „družiny“, a tak zavedli sankce. Rodiče se však překvapivě začali ještě mnohem více opožďovat, neb uhrazení sankce (poplatku) chápali spíše jako platbu za službu a přestala fungovat morální zábrana. Viz k tomu SANDEL, M. *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*. New York, 2013, s. 64.

⁷⁶ Status osoby ale může být relevantní i ve fázi zkoumání samotné ústavní relevance tvrzení, na nichž se výhrada zakládá, popřípadě ve fázi zkoumání naléhavosti důvodů pro uplatnění výhrady. Například ve vztahu k osobám zastávajícím veřejnou funkci a vykonávajícím veřejnou moc může být míra připravenosti uznat ústavní relevanci výhrady svědomí mnohem nižší než u jiných osob (např. srovnaj rozhodnutí francouzské Ústavní rady č° 2013-353 QPC z 18. 10. 2013 ve věci případu starostů oddávajících svazky stejnopohlavních partnerů. Status osoby zkoumá i SAPORITI, *op. cit.*, s. 427 a násl.

⁷⁷ WALDRON, J. *Law and Disagreement*. Oxford, 1999, s. 283.

⁷⁸ Do hloubky k tomu viz CEVA, *op. cit.*, s. 26–50.

resp. co je jeho cílem. U občanské neposlušnosti je to vnější svět, ovlivnění a změna práva a fungování společnosti. U výhrady svědomí jde směřování spíše dovnitř, k zachování si vlastní integrity.

Klíčová a praktická je otázka užití výhrady svědomí v konkrétním případě a jeho právní následky. Proto je tak zajímavá otázka výhrady při povinném očkování. Umožňuje nám zkoumat praktické řešení abstraktního problému.

V předchozí části jsme formou doplnění a bližšího rozboru testu použitého Ústavním soudem v nálezů sp. zn. I. ÚS 1253/14 vymezili několik otázek, které jsou podle našeho názoru klíčové pro uchopení výhrady svědomí i nad rámec problematiky povinného očkování. Totiž: Jaký je právní status výhrady svědomí – nakolik a jakou výhradu svědomí předpokládá a umožňuje právní norma zakládající předmětnou povinnost, event. obecně právní řád? Je výhrada opravdová a naléhavá? Jaké dopady bude mít umožnění výhrady svědomí v konkrétním případě na společnost?

Dospěli jsme k závěru, že se Ústavní soud podle našeho názoru kloní k tomu, pojímat výhradu svědomí jako obecný institut (potenciálně aplikovatelný napříč právním řádem v ústavně relevantních situacích). V judikatuře však zároveň zdůrazňuje, podle našeho názoru velice správně, výjimečnost jeho uplatnění.

Skutečnost, zda je pro daný případ uplatnění výhrady svědomí předpokládáno pozitivní právní normou buď alespoň obecně, nebo dokonce zcela konkrétně, je však velmi podstatná. Například konkrétní právo pro tzv. odpírače vojenské služby uznané ústavodárcem nám jednoznačně určuje, že výhrada je namístě. Pokud zákon mlčí, je o to větší

tlak na legitimitu výhrady vystavěné jen na obecných principech ústavního práva. Jde tedy o to, jak určitý má výhrada právní, resp. ústavní status.

V druhé otázce je pak nutné zkoumat naléhavost důvodů, jež k podpoře své výhrady příslušná osoba uvádí, a zároveň i konzistentnost a přesvědčivost tvrzení dané osoby, protože tyto otázky jsou značně provázané. Zde může mít určitou procesní výhodu příslušník etablované církve, který snáze prokáže závažnost své výhrady. Neznamena to však v žádném případě, že je jeho přesvědčení hodnotnější.

Závěrem je pak zcela zásadní prozkoumat i společenské dopady, jež může uplatnění výhrady svědomí způsobit. Jednou z proměnných v tomto posuzování bude ještě akceptovatelná velikost menšiny, jíž může výhrada svědomí svědčit. Relevantní jsou však i další faktory, jako například míra zásahu do práv třetích subjektů a povaha těchto subjektů či status osoby, která se domáhá výhrady svědomí.

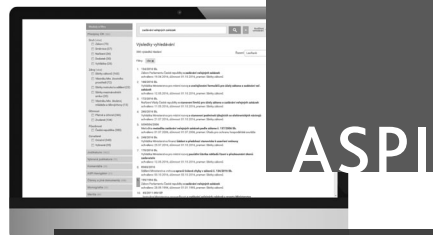
Na základě našich úvah o výhradě svědomí (a ve světle výše uvedené myšlenky Jeremy Waldrona) dospíváme i k doporučení ohledně samotné otázky adekvátnosti právního základu povinného očkování, ačkoliv ta nebyla primárním zájmem tohoto článku. Pripustíme-li totiž výhradu svědomí ve vztahu k této povinnosti a nechceme-li, aby bylo její uplatnění nadužíváno, či dokonce zneužíváno (například z důvodu lenosti zákonných zástupců či jinak vnímané výhodnosti daného postupu), je velmi důležité, aby sama právní povinnost byla uložena ústavně co nejméně zpochybnitelným způsobem. Kloníme se tedy i vzhledem k výše uvedenému k podrobnějšímu zakotvení povinného očkování přímo v zákoně.

ASPI vám ušetří čas a usnadní každodenní práci

Využijte možnost školení ASPI

- Představíme vám ASPI podle specifik vaší specializace
- Naučíme vás rychle najít požadované informace a aktivně pracovat s obsahem
- Seznámíme vás s praktickými nástroji

ASPI je snadnější, než si myslíte

Nabídka školení na www.aspi.cz